

szemle

A 8974 darabos fácánteríték és a fekete Chevik *

„Ha beléptünk az irodába, a rang legbiztosabb jele a telefonkészülékek száma volt. A jól tájékozottak tudták, hogy négy típust lehet megkülönböztetni: a közvetlen nemzetközi vonal, amellyel a népi demokráciák vezetői kapcsolódtak egymáshoz, illetve Moszkvához. [...] az »M« vonal. Miniszteri vonalnak nevezték, de a vezetőknek a Minisztertanács tagjainál szélesebb körét kötötte össze. Úgy tudom, biztosítva volt lehallgatás ellen; a »K« vonal, ami már összekötött bennünket a vidéki vezetőkkel is (párt, tanács, fontosabb vállalatok, rendőrség stb.); a közönséges közvetlen városi vonal, ami abban az időben nagy kincsnek számított. A hierarchia legalacsonyabb szintjén a központon keresztül kapcsolt mellékállomások álltak csak rendelkezésre. (Ezt csak az nem hallgatta le, aki nem akarta.)”¹

Az idézet Hegedüs András egykori miniszterelnöktől származik, aki életrajzi írásának nagy részében a pártállami elit életét át- meg átszövő kiváltságokat mutatja be. Ezek egyike volt a K-vonal is; a kiváltságoknak ezt a jelképesnek mondható elemét választotta Majtényi György is új munkája címéül. Továbblapozva a könyvet kiderül, hogy a szerző – aki korábbi művében² az egypártrendszer „új értelmiségének” létrejöttével, megjelenésével és e csoportkategória megalkotásával foglalkozott – a kedvezmények világán túllépve, a kommunista elithez tartozók életét mutatja be: hol mindössze felvillantja, hol pedig részletesen is görcső alá veszi életük színte-

* MAJTÉNYI György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 2009. 312. p.

¹ HEGEDÜS András: *A történelem és a hatalom igézetében*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 167–168.

² MAJTÉNYI György: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Gondolat Kiadó–Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005.

reit, munkakörülményeiket, szabadidős elfoglaltságaikat, használati tárgyait. A bemutatott életmódbeli elemekhez a viszonyítási alapot főként a Horthy kori elit mindennapjaiban felbukkanó jelenségek szolgáltatják.

Mivel napjainkra a társadalomtörténet olyan erősen telítődött a kultúra iránti fogékonysággal, hogy az egykor művelődéstörténetnek, újabban pedig (új) kultúrtörténetnek nevezett történeti aldiszciplína immár nem „sajátíthatja ki” magának a kultúra tanulmányozását. Ennélfogva a kötet a társadalomtörténeti és/vagy kultúrtörténeti munkák közé sorolható. Nemcsak hagyományos kultúrtörténetet olvashatunk itt, hanem az „új kultúrtörténet” („*new cultural history*”) irányzatához tartozó részeket is. A szerző forrásainak sokfélesége igazolja a munka műfaját (műfajait): a történeti szakmunkák mellett levéltári források, szépirodalmi munkák, építészeti és vadászati szakirodalom, valamint személyesebb jellegű források (visszaemlékezés, napló, interjú, sőt fénykép) is sorakoznak köztük. A műfaji besoroláson túl elmondható, hogy a *K-vonal* a mindennapok története, az *Alltagsgeschichte* mellett (amely szerint a nagy folyamatok mögött – a makroszemléletű társadalomtudományos történetírás mellett vagy éppen azzal szemben – meg kell mutatni az egyének történeteit is) az elit kultúrtörténetével foglalkozik. Megjegyzem, a mindennapok története és az elit kultúrtörténete nem mond elent egymásnak, hiszen az elitnek is voltak mindennapjai. Elmondható továbbá, hogy Majtényi György az elitet egy olyan, a társadalom többi részétől elkülönülő csoportnak tekinti, amelynek „magatartásmintái hatnak a társadalom valamennyi szereplőjére” (15.), így könyve az eliten túlmutatva voltaképpen a korszakot megélők igen jelentős részének társadalomtörténeti és/vagy kultúrtörténeti jellemzőivel foglalkozik.

A könyv hat fejezetre tagolódik (I. A kastélyban. Új elit születik; II. K(áder)vonal. Fogyasztási szokások; III. Hagyomány és újítás. Egyetértés a vadászatban; IV. Találkozások. A rendszer és emberei; V. Luxus. Nyilvános és félnyilvános terek; VI. Folt a kék díványon. Az elit és a luxus). Mindezt elő- és utószó, valamint a szereplő személyek rövid életrajza egészíti ki.

A kezdő fejezetben, az elit szórakozásáról olvasva, ritka pillanat tanúii lehetünk: az egy kastélyban játszódó jelenetben ugyanis a „történelem színpadján” egyszerre tűnik fel mindkét elit, a hanyatló és a feltörekvő. Az elitcsere során az új és a régi vezetőréteg gyakorta érintkezett egymással, hiszen a régi elithez tartozók nehezen vetkőzték le szokásaikat, a maguknak helyet követelőknek pedig több-kevesebb idő kellett ahhoz, hogy új szokásokat alakítsanak ki. Így – mint azt maga a szerző is írja – az új elit „az életformák hagyományozódása szempontjából valamiféle közvetítő szerepet töltött be: száraz szivacsként szívta magába

mindazt, amit a régi hagyományokból befogadhatott, és így a Horthy kori tradíciók egyik letéteményesévé, sőt folytatójává vált” (219.).

Az első fejezetben található Majtényi rövid elméleti bevezetője is (a kötetben elszórva felbukkannak még történelemelméleti kérdések), amelyben az elit fogalmának meghatározásához azt a szociológiából eredeztetett, de más társadalomtudományok körében is elterjedt hatalmi (uralmi) orientációjú definíciót teszi magáévá, amelyet Max Weber dolgozott ki:³ „hatalomnak nevezük a központi akarat másokkal szembeni feltétlen érvényesítését, uralomnak viszont a valamely szempontból elfogadott, legitim parancsnoklást”. Ebből kiindulva Majtényi az „uralmi elit” megnevezést alkalmazza az egypártrendszer legfőbb irányítóira, mondván, hogy a „hatalomgyakorlás lehetősége még a diktatúrában sem volt korlátlan” (15.). A szerző a továbbiakban még azt is megvizsgálhatta volna, hogy ez esetben mit jelent a hatalomhoz (uralomhoz) szorosán kötődő legitimitáció fogalma. Takács Tibor többek véleményében osztozva úgy véli, hogy Weber elmélete nem veszi figyelembe azt, amikor az adott uralom nem teljesen legitim, de nem is egészen illegitim, tehát a német szociológus szempontrendszere részben leegyszerűsítő, nem ad teljes körű értelmezési keretet. Weber elméletének kidolgozása óta az uralom kérdéseivel foglalkozók kutatásai „nyilvánvalóvá tették, hogy az uralom legitimitásának különböző fokozatai és módzatai lehetségesek”. Egy Takács által ismertetett megközelítésben a legitimitációnak jogi, morális, illetve szociológiai elemei vannak. Törvényes-e az uralmi viszony alapja, mennyire felel meg az adott társadalom által követendőnek tartott elveknek, milyen nyilvános aktusok mutatják, hogy a társadalom az uralmi viszony legitimitásának értelmében cselekszik. Vagyis a kérdés az: milyen cselekedetekből mérhető le az, hogy egy társadalom az uralmi viszonyt és ezáltal az uralmi elitet megerősíti.⁴ A *K-vonalban* ez a kérdés nyitva marad, vagy a szerző az egypártrendszer elitjét mindvégig teljes egészében legitimnek, elfogadottnak tartja.

A további fejezetekben a szerző különböző területeken ábrázolja a kommunista elit életmódját. Bepillantást nyerhetünk abba: hol éltek, milyen bútorokat, tartós fogyasztási cikkeket, ruhákat szereztek be vagy vásároltak, milyen autóval közlekedtek, a világ mely részére utaztak, hol üdültek, milyen körben vadásztak, illetve hol gyógyultak, és hova temetkeztek. Olvashatunk még a kötetben a foci világról, illetve az élmunká-

³ WEBER, Max: *Gazdaság és társadalom*. 1. k. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 77.

⁴ TAKÁCS Tibor: *Döntéshozók: Városi elit és városi önkormányzatok Nyíregyházán a 20. század első felében*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008. 34.

sok milliójéről is. Utóbbi két mikrovilág a rendszer legitimációs terepeként is értelmezhető, hiszen az e területeken „kiemelkedő” teljesítményt elérők a társadalomban előrelépésre, kedvezményre számíthattak.

Az említett témák közül, úgy gondolom, a vadászatnál, a focinál, valamint a sztahanovisták világánál érdemes kicsit hosszabban elidőzni. A szocialista korszak, mint oly sok mindenben, a vadászat terén is több jelentős változást hozott. Az egypártrendszer idején a vadászterületek kivétel nélkül állami kezelésbe kerültek, a vadásztársaságok tagsága pedig zömében megegyezett a korszak prominens személyeivel, miáltal a korábbiakhoz képest jelentősen szűkült a vadászati lehetőség. Egyvalami maradt változatlan a korábbi és későbbi időkhoz képest: a vadászatnak gyakran volt kiemelt szerepe a személyes karrier építésében. Aki nem az elittel vadászott vagy nem volt lehetősége vadászatra, az úgy érezhette, hogy kimarad a „jóból”, aki viszont a politikai élet meghatározó személyiségeivel járta az erdőt, az „megfelelő viselkedést tanúsítva” lehetőséget kapott karrierjének egyengetésére. A vadászattal ellentétben, úgy gondolom, a futballal és a sztahanovistákkal kapcsolatos rész kevésbé illeszkedik a kötet koncepciójába. Míg ugyanis a vadászat és a többi életmódbeli elem révén az elitről tudunk meg információkat, addig a focival és az élmunkások milliójével már olyan területre lép a szerző, ahol felbukkannak az elit tagjain kívül mások is: a futballisták és a meccset látogatók, illetve az élmunkások és a gyári munkásság többi része. Véleményem szerint a IV. fejezet inkább a hatalmat kezükben tartók döntési mechanizmusaira (a tettek mögött meghúzódó szándékokra), az elit pozíciójából fakadó mérhetetlen hatalomra és az általuk felkínálható lehetőségek tárházára, a sportolók és élmunkások világára, illetőleg a rendszert irányítók legitimációs törekvéseire, szándékaira ad rálátást.

Az új elit nemcsak önmaga számára alakított ki új szokásokat, hanem akarva-akaratlan az élet egyes területein a társadalom egészére vonatkozóan is meghatározta, megváltoztatta a mindennapokat. Mint a szerző írja: „Az új társadalmi rend képviselői nemcsak egyes jelenségek átfogalmazására törekedtek, hanem deklaráltan bizonyos életformák eltüntetésére is.” (166.) Bezáratták vagy állami kezelésbe vették például a polgári értékeket képviselő vendéglátóhelyeket, mivel azokat az új rendszer a régi világ szimbólumainak tartotta.

Az elit azonosságtudatáról általánosságban „megállapítható, hogy nem volt olyan ideológia, sem olyan társadalmi azonosságtudat, amely [...] egy zárt, kiváltságos helyzetű közösségbe való tartozás érzetét erősíthette volna a pártvezetőkben. A rendszer ideológiája [...] valamiféle munkásöntudatot és -identitást is kialakíthatott – ez azonban inkább

hivatkozási alap volt, semmint összetartó erő” (215.). Viszont a javakban bővelkedő életmód és az azzal járó szokások – a régiek és az újak egyaránt – már olyan jelenségek voltak, amelyek összetartották az elitet. Az életmódbeli elemek „eleinte az elért pozíciót, az uralmat jelképezték” (217.), az idő múltával azonban már az elit identitásának egyik alappillére lett a minél jobb élet, a luxus utáni vágy.

Majtényi több életutat is végigkövet (például a vadász, utazó gróf Széchenyi Zsigmondét vagy a hosszú ideig emigrációba kényszerült, nemzetközileg ismert vadászét, Nagy Endrét). S bár ezek a személyek első pillantásra nem tűnnek „jelentős” figuráknak, életük egy-egy része, vagy akár csak egy-egy tettük, arra indítja a szerzőt, hogy úgy beszéljen róluk, mint akik kisebb-nagyobb mértékben hatottak a körszakra.

A munka vázolt sokszínűségéből jól látszik, hogy nem hagyományos történetírói technikával készült, hiszen az elit mindennapjainak története és/vagy az elit kultúrtörténete nem mesélhető el egy lineáris elbeszélői szárla felfűzve. Ez oknál fogva Majtényi mozaikos vagy töredezett elbeszélői technikát alkalmaz, s teszi mindezt úgy, hogy a saját kontextusában vizsgálja a szövegeket. A „szövegben nem egyetlen irányból közelítem meg a tárgyat, hanem – a nézőpontok és értelmezések pluralizmusa jegyében – több kortárs szemlélő szempontjait is figyelembe veszem. Sok szálon futnak az események, s fejezetenként váltok témát (és nézőpontot).” (9–10.)

Külön kiemelnék két jelenséget a könyvből – egyet követendő példaként, egyet pedig elmarasztalásként. Igen jó ötletnek tartom a kötetben található betűrendes életrajzi mutatót, amely jól hasznosítható olvasás közben és a későbbi tájékozódásnál is. A névmutatóval ellentétben viszont a végjegyzetek inkább bosszúságot okoznak, hiszen nehezítik a jegyzetek iránt érdeklődők számára az olvasást. Megjegyzem, szokatlan is, hogy lábjegyzet helyett végjegyzet bukkanjon fel egy szakkönyvben.

Majtényi György munkája olvasmányos, jól megírt mű; a jó stílushoz pedig sikerült olyan korfestő képanyagot társítania, amelynek zöme ismeretlen volt eddig a nagyközönség előtt. A könyv mozaikszerűségéből adódóan jó néhány témával áll elő, és éppen a szerteágazó témakör az, amely élményszerűvé teszi az olvasást, hiszen a témák együtt mutatják be vagy árnyalják az olvasó számára az egykori elitre jellemző életmódbeli elemeket. Olvasás közben pedig egyre élesebben kirajzolódik a szerző egyik fő mondanivalója: a mindenkori elithez hasonlóan a szocialista kori vezetőréteg – a letűnt elit életének folyamatos ostromozása ellenére – sem utasította el mindennapjaiban a kényelmet, a luxust.